

І.П. Мержеєвський

Засновник Петербурзької психіатричної школи

Успіхи вітчизняної медицини, біології й педагогіки останньої чверті XIX ст. обумовили енергійну боротьбу лікарів, педагогів, громадських діячів, що мала на меті забезпечення догляду і навчання громадян із вадами психічного розвитку.

Земства отримали право вимагати від уряду відкриття нових психіатричних закладів. Дякуючи зусиллям перших російських психіатрів — І.М. Балінського, І.П. Мержеєвського, О.Я. Кожевнікова, П.І. Ковалевського, О.У. Фрезе, С.С. Корсакова, яким довелося вести складні перемовини, переконуючи владу і суспільство в необхідності розширення і гуманізації психіатричної допомоги, сприянні проведення наукових досліджень у цій галузі, що на той час стала самостійною дисципліною, «крига скресла».

Шлях у науку

Передовим бойовим загonom російського легіону борців за права хворих можна вважати лікарів, які працювали в наукових установах і психіатричних лікарнях м. Санкт-Петербурга. І тон цьому задавав ученю організатора Товариства петербурзьких лікарів для схилених професора І.М. Балінського, керівник кафедри нервових і душевних хвороб Петербурзької медико-хірургічної академії, професор І.П. Мержеєвський, який відіграв провідну роль в об'єднанні в професійну спілку як науковців, так і фахівців-практиків.

Син нотаріуса з польського містечка Єнджеєва Іван Павлович Мержеєвський закінчив в м. Любліні гімназію зі срібною медаллю, за рік став переможцем у конкурсі, організованому Медичною радою Царства Польського, і отримав стипендію для здобуття медичної освіти в м. Санкт-Петербурзі.

Згодом випускник Петербурзької медико-хірургічної академії отримав посаду асистента на академічній кафедрі професора І.М. Балінського і присвячує себе вивченню душевних хвороб. Невдовзі його копітка наукова праця кристалізується в докторську дисертацію на тему: «Клінічні дослідження психічно хворих». Підкреслюючи важливість вивчення у цієї категорії хворих змін не тільки в мозку, а й у всьому організмі, молодий учений доводить, що у разі надмірного маніакального збудження маса тіла пацієнта зменшується, а температура підвищується, відповідно посилюється обмін речовин; тому значення фізіологічних показників, які є нормою для здорової людини, у маніакально-збуджених недостатні. Звідси висновок: недоцільно ізолювати цих хворих, натомість слід запровадити систему «подвір'їв для неспокійних». Так, виходячи із суто соматичних даних, І.П. Мержеєвський переконливо відстоює категоричне неприйняття системи ізоляції душевнохворих пацієнтів і пропонує конкретні клініко-лабораторні напрацювання втілювати в організаційні форми обслуговування хворих та облаштування психіатричних лікарень.

Підкорення Європи

Захистивши дисертацію, І.П. Мержеєвський прагне збагатити свої професійні знання за межами Росії. Отримавши дозвіл на закордонне відрядження, він провів багато часу у клініках і лабораторіях західноєвропейських університетів. Так, у Німеччині під керівництвом блискучих медиків Р. Вірхова, К. Вестфала, Т. Мейнерта, М. Лейдесдорфа, Б. Гуддена, Ф. Меркеля і Ф. Генле російський науковець спеціалізувався в невропатології і психіатрії. У доповідях на засіданні Берлінського антропологічного товариства одним із перших він дає повний і всебічний опис анатомічних змін

у мозку дітей з глибоким вродженим слабоумством — так званих мікроцефалів. Демонструючи мозок масою лише 341 г (норма — 1300-1400 г) мікроцефала-ідіота Матея, Іван Павлович вступив у гостру полеміку з німецьким природознавцем К. Фогтом, який під впливом книги Ч. Дарвіна «Походження людини», що вийшла в той час, пояснював виникнення цієї форми ідіотії як атавізм, повернення до «мавпячого етапу» історії виникнення людини. У своїх дослідженнях І.П. Мержеєвський показав, що ідіоти-мікроцефали зовсім не схожі на антропоїдних мавп, від яких походить людина, а їхня ідіотія є наслідком внутрішньоутробного пошкодження мозку і затримки його розвитку.

У м. Парижі досліднику пощастило відвідувати унікальні лекції Жана-Мартена Шарко у клініці Сальпетрієр. Зустрічі І.П. Мержеєвського зі знаним французьким психіатром траплялися згодом і в м. Петербурзі, коли до послуг видатного психіатра вдалися члени родини російського імператора Олександра III. Вдосконалюючи знання в столиці Франції, І.П. Мержеєвський у співтворстві з французьким психіатром Жаком Маньяном зробив доповідь «Про зміну епендими мозкових шлуночків у випадку прогресивного паралічу» в Паризькій антропологічній спілці. Треба зазначити, що дружні стосунки двох учених тривали до останнього дня життя.

Петербурзький триумф

Після тривалого перебування за кордоном молодий лікар повертається до альма-матер як досвідчений психіатр, і коли І.М. Балінський подав у відставку, в академічних колах не виникло сумнівів щодо того, хто має очолити академічну кафедру. Авторитетний лікар і поважний асистент професора І.М. Балінського П.О. Дюков, який також міг претендувати на цю вакансію, навіть не виставив своєї кандидатури на конкурс. Тож 16 січня 1877 р. на кафедрі психіатрії і нервових хвороб Петербурзької медико-хірургічної академії починається майже двадцятирічний «період Мержеєвського», що ознаменувався інтенсивним науковим життям.

Сучасники визнавали, що клініка душевних і нервових хвороб при академії, організована з ініціативи І.П. Мержеєвського, мала славу кращої в Європі. Заклад став авангардом російської наукової і практичної психіатрії; за І.П. Мержеєвського в клініці розгорнулася інтенсивна наукова робота, що характеризувалася широким біологічним підходом до вивчення різних проблем психіатрії. Цей метод отримав яскраве відображення в роботах Петербурзької психіатричної школи. До конкретної проблематики досліджень входило вивчення впливу голоду, отруєнь фосфором, видалення щитовидної залози та інших факторів, що викликають порушення в діяльності нервової системи. У зв'язку з намаганням І.П. Мержеєвського та його учнів сприяти зближенню психіатрії із соматичною медициною всебічно вивчалися різні прояви вроджених розумових вад у дітей і хворобливі зміни психіки в старості (старече слабоумство, старечі психози тощо). Ще 1875 року, тобто за 10 років до Тучека, з ім'ям якого пов'язують факт виявлення перероджених мієлінових нервових волокон у випадку прогресивного паралічу, І.П. Мержеєвський докладно описав мікроскопічну анатомію цієї патології.

Величезною заслугою дослідника було те, що він намагався піднести психіатрію, відірвати її від безплідних абстрактних міркувань, релігійно-містичних уявлень і спрямувати на природничо-наукове вивчення психічних хвороб. І хоча рівень науки в той час не дозволив повністю з'ясувати, чому і як виникають психічні захворювання, які фізіологічні механізми лежать в їх

основі, напрям дослідження першопричин психічних розладів було обрано правильно.

Поставивши під сумнів уявлення про те, що нервова система є найбільш стійкою у разі найважчих порушень діяльності організму, професор І.П. Мержеєвський своїми дослідженнями у сферах патологічної анатомії ідіотії, прогресивного паралічу, фізичного склерозу, алкоголізму, дитячої психіатрії здобув світове визнання.

Життєвий підсумок

Не оминав науковець і питань практичної та громадської психіатрії, зокрема, вчений брав активну участь в організації і роботі I з'їзду російських психіатрів, на якому головував і виголосив промову «Про умови, що сприяють розвитку душевних захворювань у Росії, і про заходи, спрямовані на їх зменшення».

Зазначивши, що нервові і психічні захворювання в більшості випадків є наслідками неналежних суспільних умов, І.П. Мержеєвський відносить до останніх війни, економічну кризу, банкрутства, культурну відсталість, надмірні вимоги школи, зловживання спиртними напоями, сифіліс, статеві збочення тощо. Вказавши формально на релігію з її вірою в загробне життя, промовець наголошує на «прагненні користуватися життям, вільному тренуванні почуттів, розвитку розуму та мислення, занятті науками, мистецтвами, користуватися тим шляхетним настроєм, який виникає під час виконання таких піднесених завдань». Підняття ж психічного тону, за І.П. Мержеєвським, перебуває в тісному зв'язку з «вірою в майбутнє краще життя на землі, що будь-яке покоління готує своєю працею і випробуваннями».

Становить великий інтерес і порушена у виступі проблема профілактики душевних хвороб. Показавши соціальну обумовленість поширення неврастенії і втоми серед російської інтелігенції, професор І.П. Мержеєвський не визначає нігілізм душевною хворобою, проте розглядає цю світоглядну позицію людини («нашадка песимізму», за його образним визначенням) як психічний момент, що «дуже сприяє розвитку божевілля».

Як тут не згадати «Палату № 6», «Вишневий сад» А.П. Чехова, у яких автор-медик пише про те, як людина за допомогою «збудження» переходить від одного світоглядного стану до іншого, а її вчорашні вірування безслідно зникають. Не виключено, що саме судження відомого вченого І.П. Мержеєвського вплинуло на формування чеховського погляду на російських революціонерів як на «збуджених і захоплених», не зовсім нормальних з точки зору психіатрії молодих людей. Недарма наприкінці XIX ст. великий російський драматург стверджував, що в революцію він повірить тільки тоді, коли нею будуть займатися люди віком понад 40 років.

Член Медичної ради Російської імперії, Французької академії наук, медичних товариств м. Варшави, Кракова, Вільно і Познані, таємний радник Іван Павлович Мержеєвський, відсвяткувавши 60-річний ювілей, вирішив передати керівництво кафедрою і клінікою своєму геніальному учню — Володимирі Михайловичу Бехтереву.

Значний слід залишили в психіатричній науці учні професора І.П. Мержеєвського: 26 дисертацій і 150 наукових робіт були написані під його керівництвом. Понад 50 психіатрів — серед них В.М. Бехтерев, С.М. Данилло, О.Ф. Ерліцький, М.М. Попов, О.Є. Щербак, С.О. Беляков, В.Ф. Чиж, Л.В. Блюменау — пройшли школу І.П. Мержеєвського. Багато його вихованців очолювали університетські кафедри, заклади для душевнохворих у різних містах Росії.

Підготував **Лук'ян Маринжа**

31